

L'EXTENSIÓ SOCIAL DEL CATALÀ NORMATIU
A LA PREMSA DURANT LA TRANSICIÓ.
LA SECCIÓ «CLAR I CATALÀ» (1982-1983),
DE JOAN FORTUNY I ESCODA, PER A LA *HOJA DEL LUNES*¹

Daniel CASALS I MARTORELL
Universitat Autònoma de Barcelona

1. OBJECTE D'ESTUDI I OBJECTIU

La història social de la llengua catalana dels darrers dos segles compta amb un fet recurrent: l'interès pel tractament de l'idioma des del periodisme i, en concret, per l'extensió social de la normativa lingüística. Aquesta circumstància converteix la premsa, la ràdio i, més modernament, la televisió i internet en corretja de transmissió de coneixements de llengua des de l'acadèmia i l'elit cultural fins a la societat que està en contacte amb aquests mitjans.

L'objecte d'estudi d'aquest article el constitueixen els textos publicats a la secció «Clar i català», que Joan Fortuny i Escoda va inserir a la *Hoja del Lunes* entre el 7 de juny de 1982 i el 21 de febrer de 1983.² Circumscribida, doncs, a l'època de la Transició, aquesta recerca té l'objectiu d'estudiar la tradició de la premsa de Catalunya de dedicar espais a l'extensió social de la normativa lingüística, a partir de l'anàlisi de la columna indicada.

Per dur a terme l'objectiu esmentat, aquest treball s'estructura en cinc apartats. La presentació exposa l'objecte d'estudi, l'objectiu, l'estructura, el mètode i els precedents (1). Com a context, el segon apartat se centra en l'entorn polític, social i cultural de la

1. Aquest article ha estat possible gràcies al projecte de recerca FFI2016-80191-P (AEI/FEDER, UE), finançat pel Ministerio de Economía y Competitividad, i al Grup de Recerca en Història de la Llengua Catalana de l'Època Contemporània (2017 SGR 1696), reconegut i finançat per l'AGAUR de la Generalitat de Catalunya. Agraïm a Neus Faura, Albert Jané i Mar Massanell que hagin llegit una primera versió d'aquest article i les valuoses observacions que hi han fet.

2. Com que la *Hoja del Lunes* es va publicar per darrera vegada el 21 de febrer de 1983, el text que es va inserir a l'últim número és la refosa del que inicialment va preparar per a aquell número i de l'escrit per al dia 28.

Transició (2.1) i en la *Hoja del Lunes* (2.2). El tercer s'aproxima a la trajectòria vital i professional de l'autor de «Clar i català». El quart, i nuclear de la investigació, n'analitza els articles d'acord amb tres variables: el contingut de la secció (4.1), l'estil de l'autor (4.2), i les fonts i l'autoritat que aporten (4.3). El cinquè i darrer apartat recull les conclusions (5).

Aquesta recerca s'emmarca en la disciplina de la història social de la llengua, perquè «Clar i català» és una acció externa al sistema lingüístic que té com a objectiu estendre socialment el coneixement de la llengua i del seu entorn. Per dur a terme aquest estudi, hem recorregut a fonts primàries inèdites procedents d'arxius públics i privats que custodien documents relacionats amb la vida i l'obra de Joan Fortuny i Escoda. Hem consultat el Centro Documental de la Memoria Histórica, l'Archivo General de la Administración, l'Archivo General del Ministerio del Interior, l'Arxiu Nacional de Catalunya, el CEHI Pavelló de la República i l'Arxiu Històric de la Universitat de Barcelona, la Biblioteca de Catalunya, l'Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans, l'Arxiu Històric de la Universitat de Montpeller i el de la família Fortuny Boladeras,³ a més d'altra documentació que ens han proporcionat companys professionals de Joan Fortuny.⁴ També ha estat molt útil el testimoni de persones que el van conèixer i/o que van viure, directament o indirecta, l'episodi objecte d'estudi.⁵

Existeix una tradició sòlida de seccions, regulars i esporàdiques, dels mitjans de comunicació de massa de Catalunya d'incloure la llengua catalana com a tema d'interès. Com hem dit, aquest fet és recurrent en la nostra història contemporània i és independent de les circumstàncies polítiques i socials coetànies a cada espai (Casals i Faura 2012 i 2015). En èpoques de prohibició, com la dictadura de Franco, es registren diverses intervencions d'aquest tipus, durant els anys cinquanta del segle xx, com la que Mateu Pigui llem va inserir a *Jovenívola* (Solà 1977: 121-122), i també «Per la puresa del llenguatge» (1958), d'Osvald Cardona, a *Serra d'Or*, continuada des de 1959 per Eduard Artells fins al 1971, i represa pel mateix Cardona entre 1971 i 1972 (Solà 1977: 126-127). Des dels anys seixanta, aquestes seccions van proliferar en mitjans en català i en castellà. Són exemple del primer grup els «Aclariments lingüístics» que Josep Ibàñez Senserrich (1966-1967) i Albert Jané (1967-1970) van escriure per a *Tele/estel* (Casals i Faura 2015). Dins del segon grup, hi ha la secció «El hombre por la palabra» (1962-1964), de Francesc de B. Moll, a *El Correo Catalán*; una columna de Josep Munté a *Tele-eXpres* (Solà 1977); «Cursos de catalán» (1969), de Ràdio Barcelona (Casals/Massanell 2018); «Qüestions de llengua», de Ràdio Peninsular de València (1974-85) (Casanova 2000), i

3. Deixem constància de la nostra gratitud a Josefina Boladeras i Maruny (1914-2009), esposa de Joan Fortuny i Escoda, per haver-se avingut a donar el seu testimoni i a proporcionar-nos dades essencials. Així mateix, agraïm a Anna, Montserrat, Albert, Joan i Jordi Fortuny Boladeras que ens hagin proporcionat el seu testimoni i valuosa documentació inèdita per dur a terme l'estudi de la vida i l'obra lingüística del seu pare, i els comentaris que han fet a una primera versió d'aquest treball.

4. Donem les gràcies a Josep Faulí, Albert Jané i Albert Pla pels documents que ens han deixat consultar, i a Carme Teixeira per facilitar-nos l'accés a la *Hoja del Lunes* i a la revista *Capçalera*.

5. També han accedit a donar el seu testimoni M. Rosa Boladeras, Jem Cabanes, Josep M. Cadenà, Oriol Camps, Dolors Casals, Ricard Fité, Albert Jané, Albert Pla, Manel Pla, Santiago Ramentol, Enric Serra, Jordi Solé, Robert Surroca i Ramon Torrents.

«Els xiquets i la llengua» (1975-1976), al diari *Las Provincias* (Casanova 2003), entre d'altres.

D'èpoques en què el català ha tingut la condició d'oficial o ha gaudit de protecció, comptem amb exemples com les «Converses del Míliu» (1932-1936), de Ràdio Barcelona, emeses durant la Segona República. A la Transició destaca «El llenguatge» (1976-1985), d'Albert Jané, a l'*Avui* i, més endavant, «Parlem del català», d'Oriol Camps, a Catalunya Ràdio (1990-1997); «El català correcte, passa'l», a RAC1 (2006-2007); «Català a la terrasetta» (2009-2010), d'Albert Pla, i «Català a l'atac» (2012-2013), dirigit per Enric Gomà, a Televisió de Catalunya, aquest darrer en commemoració dels cent anys de les *Normes ortogràfiques* (1913) de l'IEC.

La línia de recerca que inventaria i estudia aquests espais va rebre una primera aproximació amb la monografia de Joan Solà *Del català incorrecte al català correcte. Història dels criteris de correcció lingüística* (1977), que va documentar un seguit de seccions sobre llengua publicades als mitjans de comunicació, les va caracteritzar succintament i en va oferir un resum del contingut i de l'estil. Hi destaquen un espai d'Emili Vallès al diari *El Matí* (1931-1932), i els esmentats d'Osvald Cardona i d'Eduard Artells a *Serra d'Or*, i de Josep Munté a *Tele/eXpres* (Solà 1977: 93, 121, 130 i 187-190).

Més recentment han rebut atenció la primera etapa dels «Aclariments lingüístics» (1966-1967), que Josep Ibàñez va redactar per a *Tele/estel* (Solà 1977; Casals i Faura 2015). El 2014 es va celebrar la *I Jornada sobre la divulgació de la normativa als mitjans de comunicació* (UAB i IEC), que va reunir especialistes i autors d'aquestes seccions amb l'objectiu d'exposar investigacions i experiències, i ha sortit el llibre *L'extensió social de la normativa als mitjans de comunicació* (Casals / Massanell / Segarra ed. 2018), que recull set treballs que s'ajusten a aquesta línia de recerca. A més, s'han analitzat els «Cursos de catalán» (1969) que Miquel Arimany va escriure per a Ràdio Barcelona (Casals / Massanell, 2018) i la secció «Qüestions de llengua» (1974-1985), de Ràdio Peninsular de València (Casanova 2000), i s'ha estudiat i editat l'esmentat curs «Els xiquets i la llengua» per a nens publicat, entre 1975 i 1976, a *Las Provincias* (Casanova 2003).

2. CONTEXTUALITZACIÓ

Aquest segon apartat exposa, succintament, el context polític, social i cultural en què es va publicar la secció «Clar i català» (2.1) i ens aproxima a la *Hoja del Lunes* (2.2).

2.1. LA TRANSICIÓ

La Transició és el període històric que va del 20 de novembre de 1975, data de la mort del dictador Francisco Franco, al 28 d'octubre de 1982, quan van tenir lloc les eleccions a les Corts espanyoles que va guanyar el Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE).

En aquell interval es va restaurar la Generalitat de Catalunya, el 1977, i es va començar a construir el marc legislatiu que va tornar l'oficialitat al català: la Constitució espanyola (1978) i l'Estatut d'Autonomia (1979), una normativa que, sobre el paper, havia de revertir la prohibició i la persecució franquistes del català, i que va iniciar el procés de normalització de la llengua a l'empara també de la Llei catalana 7/1983.

Durant els darrers anys del franquisme, però, ja havia aparegut premsa en català com la revista juvenil *Orifloma* (1961) i el setmanari *Presència* (en aquest idioma des de 1968). En un context dominat pel castellà, a la Transició van sorgir diversos mitjans que utilitzaven el català com a vehicular, tant d'abast nacional —per bé que pocs— com de proximitat. Quant als primers, en són exemples el diari *Avui* i l'emissora Ràdio 4, nascuts, respectivament, el 23 d'abril i el 13 de desembre de 1976. Pel que fa al segon grup, l'àmbit local va arribar a representar gairebé dos terços del total de capçaleres en llengua catalana (Figueres 1994: 106), cosa que va «compensar la migradesa de la recuperació del català a la gran premsa» (Gifreu 2014: 98). Entre els mitjans de proximitat s'hi inclouen Ràdio Olot (1976) i Ràdio Arenys (1979), i rotatius com *Hora Nova* (1977), *La Veu del Vallès* (1978), *La Plaça Gran* (1978), *Regió 7* (1978), *Punt diari-El Punt* (1979), *El 9 Nou* (1979), *El Pati* (1981), *El 3 de Vuit* (1982) i *La Veu de l'Anoia* (1982) (Guillamet 1994: 221-222; 1996: 167-169),⁶ al costat de publicacions especialitzades i d'humorístiques.

També es va detectar un canvi en els mitjans escrits en castellà, alguns dels quals van incloure espais en català o seccions que parlaven de la llengua. En són exemples *El Correo Catalán*, *Tele-eXpres* o la mateixa *Hoja del Lunes*. L'octubre de 1982 va sortir una edició del diari *El País* per a Barcelona, que va comptar amb un suplement setmanal en aquesta llengua (Guillamet 1996: 165). A les ones, Ràdio Barcelona —que ja havia introduït programes en català durant el franquisme— va posar en antena, el 5 de setembre de 1976, «Futbol en català», dirigit per Joaquim Maria Puyal, amb l'objectiu de normalitzar l'idioma a les narracions d'esdeveniments futbolístics (Casals 2001b: 21-25). Radio Nacional de España a Catalunya va impulsar espais en català a les darreries de la dictadura de la mateixa manera que havia fet Televisión Española, en la qual entre 1978 i 1979 es van emetre «Vostè pregunta», conduït pel mateix Puyal, i «Personatges», presentat per Montserrat Roig (Guillamet 1994: 228; 1996: 187-188).

Érem a les portes del sorgiment dels mitjans audiovisuals de la Corporació Catalana de Ràdio i Televisió (CCRTV), que depenen de la Generalitat de Catalunya: Catalunya Ràdio (20.6.1983) i Televisió de Catalunya (10.9.1983). Aquests *media*, que van ser concebuts com a eines per a la normalització del català, van néixer a l'empara de dues normes de la cambra catalana: l'esmentada Llei 7/1983, de normalització lingüística a Catalunya i, sobretot, la Llei 10/1983, de creació de l'ens públic CCRTV.

És en aquest context que es va plantejar la necessitat de trobar un model lingüístic apte per als mitjans de comunicació de massa en català. Hi va haver un debat al voltant d'aquesta i d'altres qüestions, que va tenir lloc dins de l'anomenada polèmica entre *heavies* i *lights*. Aquesta discussió, que es va desenvolupar entre 1982 i 1992 (Solà 1987; Casals 2001), va afectar Joan Fortuny, atès que una bona part dels integrants d'un dels

6. Per completar la llista de publicacions d'aquest període, podeu consultar Guillamet (1996: 72).

bàndols, el *light*, reunia correctors que havien treballat sota la direcció de Fortuny durant els primers anys de l'*Avui* i que discrepaven del model lingüístic que aplicava a aquest diari. Els postulats de Fortuny —els mateixos que van impregnar la secció «Clar i català»— seguien fil per randa la normativa lingüística i tenien la voluntat de revertir la interferència del castellà. Aquesta opció —que, amb matisos, també seguia el Circuit Català de Radio Televisión Española— va topiar amb filòlegs d'una nova generació que es van aplegar en el Grup d'Estudis Catalans i que van publicar el seu ideari a *El barco fantasma* (1992). Postulaven un model acostat a la parla (sobretot de Barcelona), adequat a la situació comunicativa i sense mots que havien caigut en desús (Casals 2001a). Així mateix, defensaven alguns usos que aleshores no estaven inclosos al *Diccionari general de la llengua catalana* (DGLC), però que estaven avalats per «lingüistes i estudiosos de prestigi» o amb «raons filològiques que els atorguen un grau suficient d'acceptabilitat» (1992: 216-260). Era una perspectiva diferent de la de Joan Fortuny, que, com veurem, intentava ajustar els usos a la normativa establerta.

2.2. LA HOJA DEL LUNES

La *Hoja Oficial de la Provincia de Barcelona* va ser fundada l'any 1926 perquè, sis anys abans, s'havia establert el diumenge com a festa setmanal dels treballadors de la premsa. Aquest fet va provocar que, en general, les associacions d'aquest sector de cada província⁷ fundessin un nou periòdic, per bé que a Barcelona se'n va fer càrrec, inicialment, la Impremta de la Casa de la Caritat (Martí i Ylla 2016: 31). Com l'altra premsa generalista, tractava fets de política, societat, cultura i esports, i també incloïa espais d'opinió i publicitat amb l'objectiu de suplir l'absència de diaris un dia per setmana. Des del 29 de juny de 1931 se'n va publicar una edició en català amb el títol de *Full Oficial del Dilluns de Barcelona*, que va sortir fins al 26 de desembre de 1938 (Martí Ylla 2016: 33). En l'època republicana, depenia de la Generalitat de Catalunya i ofería «informacions oficials, notícies del país i de l'estranger i una extensa ressenya dels actes polítics, socials i esportius del diumenge precedent» (Torrent i Tasis 1966: 732).⁸ El 1955 l'Associació de la Premsa es va fer càrrec de la *Hoja del Lunes* i, des d'aleshores fins a final dels anys setanta, va viure la millor època i va arribar, el 1963, a «una tirada mitjana de 133.000 exemplars» (Martí Ylla 2016: 32). A principi de la dècada dels vuitanta del segle xx va anar perdent lectors progressivament. Tot i que estava redactada majoritàriament en castellà, comptava amb algunes seccions en català, com ara «Els dilluns xerraires», de Sempronio; «Full off the record», una pàgina que parlava de fets relacionats amb la política; «La mosca al nas», de Xavier Fàbregas, i en algunes ocasions «La Tribuna», signa-

7. A més de Barcelona, se'n van editar a Alacant, Badajoz, Bilbao, Cadis, La Corunya, Granada, Lugo, Madrid, Múrcia, Orense, Pamplona, Sant Sebastià, Tenerife, Santander, València, Valladolid, Vigo i Saragossa. Per a més informació sobre aquesta publicació, consulteu Torrent i Tasis (1966: 732). Per als antecedents de la *Hoja del Lunes* i la història d'aquesta publicació, veg. Martí Ylla (2016).

8. Des del 27 d'abril havia sortit amb el títol incorrecte *Fulla Oficial dels Dilluns de Barcelona* (Torrent i Tasis 1966: 732).

da per Fèlix Cucurull, a més d'anuncis privats i d'institucionals. El 24 de maig de 1982 el periodista Josep Maria Cadena va ser nomenat director d'aquest rotatiu setmanal —que aleshores tenia el títol *Hoja del Lunes*—, en la qual va introduir canvis, alguns dels quals encaminats a l'ús de la llengua catalana. Dirigit per Josep Faulí, el 7 de juny de 1982 va sortir per primer vegada el «Full de la Cultura», un plec de quatre pàgines dedicades a fets culturals amb el propòsit de reunir-hi els:

escriptors i estudiosos més notables, que setmanalment tractaran dels temes culturals, tant del nostre país com d'arreu...

Van col·laborar-hi Alfred Badia, Norbert Bilbeny, Pere Calders, Joaquim Carbó, Jordi Coca, el mateix Josep Faulí, Oriol Martorell, Josep Miracle, Eugeni Molero, Ramon Pla Arxé, Agustí Pons i Ricard Salvat. La *Hoja del Lunes*, que també inseria els espais en català «Carta de Barcelona», del mateix Sempronio, i «Dibuixants d'ara», va deixar de publicar-se el 21 de febrer de 1983 perquè els diaris van començar a sortir també els dilluns.

3. TRAJECTÒRIA DE JOAN FORTUNY I ESCODA

Joan Fortuny i Escoda va néixer a Pratdip (Baix Camp) el 9 de setembre de 1917. Va ser el petit de tres germans i la seva infantesa va transcórrer al poble natal fins als cinc anys, quan la família es va traslladar a Barcelona cap al 1922. Eren els darrers temps de la Mancomunitat de Catalunya, quan van arribar-hi i van regentar-hi, successivament, diferents negocis.

A Barcelona, Fortuny hi va fer l'escola primària. El 1930 va començar el batxillerat a l'Institut Jaume Balmes i va obtenir-ne el títol el 1933 amb qualificacions excel·lents. Aquest grau li va permetre d'entrar a la universitat com a alumne seleccionat i amb una beca d'estudis concedida pel Ministerio espanyol de Instrucción Pública. Encara amb setze anys, va sol·licitar l'ingrés a la Universitat Autònoma de Barcelona el 18 d'octubre de 1934 per cursar-hi estudis de Dret. En iniciar-se el curs, va trobar una universitat en un ambient convuls marcat pels fets del 6 d'octubre. Atret per la filosofia, però, va començar a col·laborar en tasques de seminari de la Facultat de Filosofia i Lletres i Pedagogia, a la qual va demanar el trasllat, que va ser informat favorablement:

...habiendo colaborado en las tareas del mismo y demostrando un notable aprovechamiento y condiciones para el estudio de las materias filosóficas entendiendo de gran interés para la expresada Facultad que un alumno de las condiciones demostradas por el Sr. Fortuny curse en ellas sus estudios por lo que los Sres. Decanos de ambas Facultades creen que se debe acceder a lo solicitado por el recurrente.

Amb el canvi concedit, el curs 1935-36 es va matricular de Llengua llatina, Llengua grega, Introducció sistemàtica a la filosofia, Literatura general, Llengua catalana, His-

tòria universal i Geografia, i entre els seus professors hi havia Carles Riba i Manuel de Montoliu. Fortuny també va mostrar interès per aprofundir en la llengua catalana. El 1934 va assistir a un curs impartit per Eduard Artells que li va permetre conèixer la normativa lingüística i accedir a bibliografia essencial. A la universitat va militar a la Federació Nacional d'Estudiants de Catalunya (FNEC) i va fer amistat amb Andreu Xandri, que n'era un dels dirigents i amb qui va coincidir, durant la Guerra Civil, a les Milícies Pirinenques. Fortuny va viure, de primera mà, un dels enfrontaments entre falangistes i estudiants al bar de la Universitat de Barcelona, ubicat al soterrani de l'edifici de la Gran Via de les Corts Catalanes (Siguán 2005: 19-23).

La incorporació voluntària a les milícies antifeixistes⁹ l'estiu del 1936 va estroncar la seva primera etapa d'universitari.¹⁰ Es va allistar i va ser enquadrat, com a soldat, a la primera Companyia d'Esquí del Regiment Pirinenc núm. 1 de Catalunya.¹¹ Va formar part de l'expedició que, el desembre de 1936, va acudir a la Molina a aturar els fets provocats per la FAI a la Cerdanya. Des del setembre de 1937 va formar part de la 142 Brigada Mixta com a sergent d'infanteria. El maig de 1938 va ingressar a l'Escola de Guerra de la República, primer a Barcelona i després a Figueres, en la qual va completar els estudis amb el grau de tinent, com a primer de la seva promoció. Entre el novembre de 1938 i el gener de 1939 va ser-ne professor de preparació de tir.

Va sortir del país a primers de febrer de 1939 procedent de l'Escola Popular de Guerra. Com ha estat assenyalat, els militars republicans van ser confinats en camps de la Cerdanya i la costa del Rosselló (Díaz Esculies 2006: 17-18). Joan Fortuny va ser internat al Camp d'Argelers, el primer reservat a aquest perfil de refugiat, construït d'una manera improvisada i desproveït de les condicions mínimes per viure-hi. Va ser avalat per sortir-ne, emparant-se en una disposició del govern francès, i es va instal·lar a Montpeller. El va acollir la Résidence des Intellectuels Catalans (que tenia el nom oficial de *Centre Cultural Català*), una entitat creada per la Generalitat de Catalunya per mitjà de la Fundació Ramon Llull, amb el «patronatge del *Comité d'Aide aux Intellectuels Catalans*». La Residència, que «llogava cases particulars on allotjava diverses famílies» (Capdevila 2002: 6), va proporcionar-li un habitatge i també ajut econòmic per a estudis i manutenció.

En aquesta ciutat occitana, a principi de 1940 la comunitat catalana exiliada havia crescut notablement a conseqüència de la diàspora (Rovira i Virgili 2002: 61-63). El grup

9. Hi figura procedent del sindicat UGT, segurament perquè la FNEC hi va estar adscrita temporalment.

10. Tot i que no va poder assistir a classe el curs 1937-38, la Facultat de Filosofia i Lletres li va concedir una beca i li va mantenir la condició d'alumne seleccionat. Tampoc no hi va assistir el curs 1938-39 perquè «se ausentó de España», segons una carta adreçada, el 29 de gener de 1940, per la Universitat de Barcelona a la Sección de Becas y Matrículas Gratuitas del Ministerio de Educación Nacional.

11. El 20 de maig de 1937 el Regiment Pirinenc núm. 1 de Catalunya restaria integrat a l'Exèrcit Popular de la República i el juliol d'aquell any es dissoldria dins de les brigades 72, 102 i 130 de la Divisió 43a de l'Exèrcit Popular de la República (<<http://diposit.ub.edu/dspace/bitstream/2445/18058/1/MP.pdf>>, consultat el 13.12.2016). Joan Fortuny figura com a soldat en la llista de revista, datada el 7 de juny de 1937, dins de la primera companyia d'esquiadors (plantilla especial) de «fuerzas agregadas» del segon batalló de la 130 Brigada Mixta.

d'estudiants catalans de Montpeller era molt actiu i va organitzar cicles de conferències i exposicions. Durant la seva estada, Fortuny va tenir relació amb Heribert Barrera i Francesc Pujols. Gràcies a l'ajut del Centre Cultural Català, va matricular-se a la Universitat de Montpeller el curs 1939-1940 i va coincidir amb Francesc Dalmau, David Cardús i Josep Bellolell, que «van mantenir excel·lents relacions amb la universitat i amb alguns professors com Jean Amade, Émile Légal, Alphonse Dupront, Pierrer Gourou» (Rovira i Virgili 2002: 63). El mateix Amade havia supervisat la traducció al francès del document notarial que donava fe que Fortuny era batxiller i que va necessitar per matricular-se a la Universitat.

Se li atribueix la participació, de França estant, en les reunions per a la fundació del Front Nacional de Catalunya (FNC) l'hivern de 1940 (Viladot 1987: 57), en representació de la FNEC. Segons Díaz Esculies, «probablement devia ser en el mateix mes de gener que tingué lloc a Montpeller una reunió de més de mitja dotzena de persones entre les quals figuraven Joan Cornudella, Baltasar Toll, Francesc Espriu, Cruells, Martínez i Vendrell, etc.» (2006: 21). N'hi va haver una altra l'abril de 1940 a París (2006: 22) i una més el maig (Rubiralta 2003: 157-158, citat de Díaz Esculies 2006: 23, nota 8). En aquest context, Fortuny va treballar per la unificació de forces polítiques a l'interior i a l'exterior i, entre 1939 i 1941, va entrar i sortir de Catalunya, per afers polítics, juntament amb altres activistes i va passar gent a banda i banda de la frontera.

Fortuny va tornar a Barcelona pels volts de 1941. No va poder instal·lar-se al domicili familiar perquè estava vigilat per la policia franquista, sinó que va llogar una habitació en un altre lloc de la ciutat. A causa de la detenció d'uns quaranta membres del Front Nacional de Catalunya, «es va formar un nou comitè, integrat per Francesc Espriu, Joan Fortuny i Manuel Cruells» (Viladot 1987: 62). Establert definitivament a Barcelona i havent abandonat l'acció política, amb l'objectiu d'assegurar els ingressos per a la subsistència familiar, des del seu casament (1942) Fortuny va compaginar, d'una banda, les traduccions per encàrrec, el conreu de la poesia i l'assaig filosòfic i, de l'altra, la feina a la Comercial de Alimentación, l'empresa de la família Boladeras. El domini que tenia de diferents llengües li va permetre dedicar-se a la traducció, que va exercir fins ben entrada la dècada dels setanta. Un dels seus primers treballs, per a l'editorial de Josep Janés, va ser *Vuelo nocturno*,¹² traducció al castellà, signada amb el pseudònim *Juan de Benavent* (pel segon cognom de la seva mare), de l'original francès *Vol de nuit*, d'Antoine de Saint Exupéry. Durant els anys cinquanta va continuar fent traduccions per a l'editor Josep Janés i Oliver i l'editorial Estela.

Al principi dels anys seixanta va continuar interessat en qüestions religioses i morals i va canalitzar aquest objectiu en els «Llibres del Nopal», una col·lecció de l'editorial Ariel dedicada a traduccions —algunes fetes per ell mateix— al català i al castellà de

12. La traducció *Vuelo nocturno* signada J. Benavent s'ha anat reeditant en diverses ocasions per part de diferents editorials: José Janés (1942 «Aretusa», 1951², 1954 «Manantial que no cesa», 1957 «Libros Plaza» 82), Ediciones G. B. (1962 «Libros Plaza» A82, 1966 «Libros Plaza» A82); Plaza & Janés (1972 «Rotativa», 1976 «Rotativa» 71, reimpressió 1980, 1984 «Ave Fénix» 45, 1993 «Ave Fénix» 160; reimpressions 1994, 1995, 1997 i 1998); E.G. Anaya (1982 «Tus libros» 21); Círculo de Lectores (1990), i Anaya (1986, 2000, 2003).

textos de teologia i moral que va sortir entre 1964 i 1973. El mateix Fortuny revelava el sentit del nom de la sèrie en una entrevista que Josep Faulí li va fer per a *Tele/estel* (núm. 106, 26.7.1968, p. 17):

No va ser per atzar que vam escollir el nopal com a distintiu dels nostres llibres. El Fabra el defineix com una cactàcia que té el tronc cobert de pues i amb flors al marge. I bé, sempre és així quan volem fer una obra essencial: si no arribem a acceptar totes les pues, mai no arribarem a trobar, a descobrir, a crear unes flors.

Els *Nopals* —com es coneixien popularment— van augmentar la presència de la llengua catalana en les traduccions i van continuar la normalització de la llengua en els llibres de temàtica teològica. En aquesta col·lecció van veure la llum obres de teòlegs polonesos, castellans, russos, alemanys, belgues i anglesos com Paul Tillich, Leopoldo Duran, Paul Eudokimov, Dietrich Bonhoeffer, Louis Evely i John A. T. Robinson, entre d'altres. Fortuny va mantenir una estreta relació epistolar amb aquests dos darrers i, fins i tot, els va acollir en les seves visites a Barcelona. Entre els primers volums publicats en l'esmentada col·lecció hi ha *Una religió per al nostre temps* (1964), de Louis Evely, i *Del bon Déu al Déu vivent* (1964), de Joan Cardonnel.

L'edició dels llibres del Nopal va propiciar que Fortuny topés amb la censura franquista. El desembre de 1963 el censor, F. Aguirre, de la traducció al català —feta pel mateix Fortuny— de *Sagrament de l'amor*, d'Eudokimov, va condicionar el vistiplau a aquesta obra a la inclusió d'un pròleg en què «se explique que el autor pertenece a la iglesia rusa “ortodoxa” disidente y que expone su doctrina», que «difiere de la católica» (2.12.1963). L'esmentat pòrtic, escrit també en català, va ser inclòs a la publicació que finalment va sortir. No obstant això, el control governatiu es va mostrar més inflexible amb altres obres de la col·lecció del Nopal. El 16 de juliol de 1965 no va ser autoritzada la sortida de *Sincer envers Déu*, de John A. T. Robinson, perquè

viene a negar las verdades fundamentales del cristianismo tradicional [...]. Esta obra creo que puede contribuir al confusionismo en materia de principios dogmáticos pues el prólogo es una mera presentación y por cierto elogiosa hasta cierto punto.

Malgrat que l'agost de 1965 l'editorial Ariel va formular un recurs d'alçada davant del ministre d'Informació i Turisme en contra de l'esmentada decisió, aquest organisme va mantenir la denegació dictada inicialment.¹³ Malgrat això, aquesta obra va acabar sortint l'any següent.

El maig de 1975 Fortuny va obtenir el títol de professor de català en els exàmens de la Junta Assessora per als Estudis de Català (JAEC), amb la participació d'Òmnium Cultural i la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC). Aquest fet li va permetre exercir la docència en un moment en què, gràcies a la pressió social, l'ensenyament del català s'havia pogut reintroduir, des de final de la dècada dels cinquanta, amb cursos

13. La censura també va denegar, el 1963, *Una religió per al nostre temps*, de Louis Evely (Sopena 2016: 47-48).

per a adults i, durant els anys setanta, com a matèria opcional, a les escoles. El decenni següent va impartir un curs de llengua catalana al centre Vèrtex.

L'any 1976 el director de l'*Avui*, Josep Faulí, que havia fet ressenyes dels «Llibres del Nopal», va proposar a Joan Fortuny de fer-se càrrec de la secció de correcció del nou rotatiu. S'hi va dedicar des de la sortida del periòdic, el 23 d'abril de 1976, fins al principi de 1987.¹⁴ S'hi va trobar una situació difícil perquè l'*Avui* va ser el primer diari editat en català després de l'acabament de la Guerra Civil i els periodistes que hi treballaven no havien pogut aprendre el català a l'escola i el tenien molt interferit pel castellà. Com a cap de correctors, Fortuny va vetllar per la qualitat del llenguatge que els periodistes, comentaristes i publicitaris utilitzaven, i va elaborar el primer model lingüístic d'aquesta capçalera. Fins i tot va fer classes de català als redactors i correctors perquè milloressin el seu nivell de llengua. En conjunt, tenia l'objectiu de depurar la llengua d'interferències i complir la normativa perquè era conscient de la responsabilitat de l'*Avui* per millorar la situació de l'idioma:

L'estat actual de Catalunya i el català ens obliga a ésser d'una extrema exigència. Malament rai si no podem o no volem aconseguir una normalització lingüística en l'únic diari català que es publica a casa nostra i arreu del món. I només de nosaltres depèn d'assolir-ho (24.1.1978, p. 1).

S'adonava que la responsabilitat de l'*Avui* depassava l'àmbit dels mitjans de comunicació i s'estenia al formatiu. Al seu parer, el model de llengua escrita d'aquest rotatiu havia de ser referència perquè els catalans que no l'havien pogut adquirir a l'escola durant el franquisme l'apreguessin a llegir i a escriure quan tot just se'n reprenia l'ensenyament:

donada la situació actual de la llengua i de l'ensenyament a casa nostra, l'AVUI ha d'acomplir una funció docent envers els seus lectors. Molts d'aquests aprenen a llegir el català a les pàgines de l'AVUI, i, tal com ara el llegeixen, l'escriuran després (informe de 12.2.1980, p. 1).

Entre 1982 i 1985 Joan Fortuny va assistir a unes reunions periòdiques convocades —des de 1972— per Ramon Aramon, membre de la Secció Filològica i secretari general de l'IEC, amb «professionals» de l'àmbit de la llengua catalana, entre els quals hi havia Jordi Carbonell, Manuel Casanoves, Hortènsia Curell, Carles Domingo, Josep Ibàñez Senserrich, Albert Jané, Josep Llobera, Mercè Martí, Manuel Miquel i Planas, Jordi Mir, Josep Moran i Jaume Vallcorba. Albert Jané explica que en aquelles trobades es plantejaven qüestions sense dictamen normatiu que sorgien quotidianament, i també s'hi exposaven problemes detectats al *Diccionari general de la llengua catalana* i es feien propostes per actualitzar-lo. Segons Albert Jané, el 4 de desembre de 1982 Fortuny va fer notar que, tot i que el *DGLC* no recollia *curar* amb el significat de *guarir*, sí que preveia *curable* com a equivalent a *guarible*.

14. Josep Faulí havia proposat, prèviament, a Albert Jané de dirigir la secció de correcció de l'*Avui*.

Entre 1986 i 1987 va col·laborar, durant uns mesos, en la correcció lingüística de la revista infantil *Cavall Fort*, dirigida aleshores per Albert Jané, a qui Fortuny coneixia de l'*Avui*. A la darrera etapa professional encara va participar, com a director general, en un projecte de diccionari per a infants, que no va reeixir, per a l'editorial Castell. Joan Fortuny i Escoda va morir a Barcelona el 5 d'octubre de 1989.

4. LA SECCIÓ «CLAR I CATALÀ» (1982-1983) A LA HOJA DEL LUNES

Joan Fortuny va escriure trenta-dos articles sobre qüestions de llengua per a l'espai «Clar i català» de la *Hoja del Lunes* entre el 7 de juny de 1982 i el 21 de febrer de 1983. A continuació reproduïm el segon lliurament de la sèrie:

Imatge 1. Espai «Clar i català», 14.6.1982

Josep M. Cadena va encarregar a Fortuny —a qui coneixia de l'*Avui*— una secció amb l'objectiu de parlar del català correcte. Va aprofitar per plantejar-hi qüestions d'ús que s'apartaven de la normativa i que ell mateix havia extret del llenguatge periodístic de l'època. «Clar i català», doncs, era fruit de la seva experiència com a assessor lingüístic dels mitjans de comunicació. A continuació n'analitzarem el contingut (4.1), l'estil (4.2) i les fonts i l'autoritat (4.3).

4.1. CONTINGUT

Els trenta-dos textos inserits a «Clar i català» es poden classificar en dos blocs: el primer en reuneix trenta —el 93,7 %—, que parlen d'aspectes interns del sistema lingüístic (4.1.1), i el segon n'aplega dos —el 6,3 %—, formulats des d'un punt de vista extern (4.1.2).

4.1.1. Sistema lingüístic

Al primer bloc, hi predominen els vint escrits —el 62,5 %— dedicats al lèxic (4.1.1.1); els segueixen set —el 21,9 %— sobre sintaxi (4.1.1.2), i tres —el 9,4 %— de morfologia, fonètica o ortografia (4.1.1.3).

4.1.1.1. Lèxic

«Clar i català» va tractar sobretot innovacions lèxiques introduïdes en la llengua per l'àmbit del periodisme durant els anys de la Transició, una orientació que contrasta amb el punt de vista que els espais d'aquest tipus havien ofert, fins aleshores, en relació amb el lèxic. Les solucions analitzades per Fortuny es poden classificar en aquests sis grups: paraules i expressions emprades amb sentit no admès (1), paraules i expressions acceptades per la normativa (2), alternatives genuïnes a formes no admeses (3), estrangerismes (4), problemes de traducció (5) i paraules suprimibles (6).

En primer lloc, Fortuny es va centrar en una sèrie de paraules i d'expressions que s'havien introduït en el català, sobretot per mitjà del periodisme i de la publicitat. Es tractava de mots amb grafia normativa però amb un significat no admès. Com a exemple, va censurar el sentit figurat dels substantius *gira*, *mostra*, *seu* i *trobada*, del verb *encapçalar*¹⁵ i de les expressions *a l'entorn de*, *a nivell de*, *al si de* i *en base a* (núm. 1, 7.6.1982). Proscriu *trobada* amb el sentit de «reunió, aplec, conferència, festa, assemblea, agrupació, convenció, aplegament, manifestació, concentració, etc.».¹⁶ Dels dos sentits de *mostra*, en va validar un i en va proscriure l'altre¹⁷ (núm. 3, 21.6.1982):

...un és l'existència del mot **mostra** amb significacions clarament establertes, especialment les Fires de mostres; l'altre és l'existència del mot italià **mostra** com a sinònim d'**exposició**.

Es va fixar en mots als quals s'aplicava un significat que, a parer seu, no tenien. N'eren exemples *audiència*, *ciutadania* i *veïnatge*, per als quals proposava les alternatives *auditori*, *ciutadans* (o *ciudadà*) i *veïns*, respectivament (núm. 11, 23.8.1982). Sobre *audiència*, Fortuny deia, emparant-se en el *Diccionari general de la llengua catalana*, que no es podia «parlar de la gran “audiència” que té un programa de televisió».¹⁸ Admetia que el català no disposava d'una alternativa a *ciutadania* amb valor col·lectiu¹⁹ i que *ciutadanada* —ben format i amb sentit de col·lectivitat— no resolía aquest problema i no estava inclòs al *DGLC*. Sí que el recollien tant el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana (DECLC)*, de Joan Coromines, com a derivat de *ciudadà*, per bé

15. El *GEC* (1992: 231) havia demanat l'admissió d'aquest sentit, 'anar al capdavant'.

16. Posteriorment aquest valor ha estat entrat al *DIEC*.

17. El *DIEC* recull *mostra* amb el sentit 'exposició', per bé que és una solució secundària.

18. Pel fet que estava inclòs al *Gran Larousse Català*, el *GEC* va demanar l'admissió d'aquest sentit (1992: 220). El *DIEC* ha recollit aquest valor semàntic.

19. Actualment el *DIEC* ja recull aquest sentit.

que sense que hi constessin ni significat ni exemples; com el *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB), d'Antoni M. Alcover i Francesc de B. Moll, que en recollia dues accepcions no ajustades al sentit que plantejava Fortuny.²⁰

En l'apartat de lèxic, «Clar i català» també va parlar d'expressions com *a nivell de* (*europèu o estatal*), que, segons Fortuny, «els llenguatges periodístic i publicitari empraven ara a desdir» i que no recollia «amb raó [...] el diccionari normatiu» (cf. *DGLC*, s. v. *nivell*, p. 1207). A parer seu, aquesta expressió era emprada sense incloure en el significat «cap referència al nivell d'una magnitud variable» (núm. 16, 1.10.1982) i proposava com a alternatives *a escala* o *en l'àmbit de* (*a escala europea o estatal*), que sí que comptaven amb el vistiplau normatiu.²¹

Va fer menció de l'ús figurat de l'expressió *de cara a*, usada «a balquena en contextos i amb significacions ben diferents, sovint netament abusives». L'admetia si aportava una idea de direcció o d'intenció (*Ja anem de cara a la primavera*), però li era «difícil d'acceptar» en cas contrari (*Tal polític parla de cara a les eleccions*). Oferia com a alternatives *amb vista a*, *pensant en*, *amb la intenció*, *el desig* i *la finalitat de* (*Tal polític parla pensant en les eleccions*). No n'acceptava l'ús en lloc d'una preposició o conjunció (*Unes eleccions decisives de cara al futur de Catalunya*) i recomanava de substituir-la per un altre connector (*Unes eleccions decisives per al futur de Catalunya*) (núm. 23, 13.12.1982).

No admetia *rebutjar* i *refusar* per expressar la idea de «negar-se a fer una cosa o a acceptar una persona o cosa» amb l'argument que, «per a exercir aquestes accions, cal que realment el seu subjecte tingui la facultat de fer-les». Per això censurava *Els agricultors rebutjaren el decret aprovat pel consell de ministres* i acceptava *Els camperols refusen els crèdits aprovats pel govern*, si bé la viabilitat d'aquests casos depèn que l'objecte designi una cosa que el subjecte té o a què té dret, com passa en el segon exemple. Com a alternatives als verbs proscrits, oferia *blasmar*, *condemnar*, *criticar*, *desaprovar* i *reprovar* (núm. 21, 29.11.1982).

En segon lloc, com a alternatives als usos sobrevinguts recollits al grup anterior, Fortuny preservava els usos normatius, per exemple de *trobada* i *trobament* (núm. 2, 14.6.1982), i *com* seguit de la conjunció *si* per iniciar una oració subordinada amb la idea d'aproximació: *Hi va estar d'acord; però, com si encara hi hagués dubtes, va afegir que ja en tornariem a parlar* (núm. 22, 6.12.1982). Va aclarir el significat normatiu de *de cara a* i *d'esquena a* (núm. 23, 13.12.1982), d'*exercir* ('posar en acció una força, posar en joc o ús un mitjà d'acció', 'practicar un ofici, un treball professional, complir els deures d'una professió, un càrrec, etc.') i d'*exercitar* ('fer treballar d'una manera adequada alguna cosa o algú per fer-li adquirir, desenvolupar o conservar una aptesa, habilitat o facultat', *Exercitar la memòria*) (núm. 29, 31.1.1983).²²

20. Els dos significats de *ciutadanada* recollits pel DCVB són, d'una banda, 'multitud de ciutadans que acuden a una vila' i, de l'altra, 'feta pròpia de ciutadans, generalment en sentit despectiu'.

21. Cf. *DGLC* (1932 [1981]¹³), s. v. *escala* (p. 739) i *àmbit* (p. 89).

22. El *DIEC* ha inclòs el valor 'exercir, posar en pràctica (un dret, un càrrec, una funció, etc.)' per a *exercitar*.

Fortuny va exposar els sentits de *rai* (núm. 31, 14.2.1983): el normatiu ('la disminució o àdhuc la desaparició del dany, de la recança, del temor, etc. que inspira allò de què es parla o, si més no, en la circumstància expressada per l'adverbi': *La inflació malmet l'economia de tothom. Tu rai, que ets ric*), i dos més de no inclosos al DGLC:

a) «com a partícula intensiva del dany o recança de què es parla» (amb l'exemple *Si no plou aviat, malament rai: no es faran rovellons a l'hivern*) i

b) «la confirmació del fet de què es parla; l'assentiment a un fet evident» (*Si vénen els teus amics, rai: tindrem gresca per estona*).

El primer sentit addicional és resultat de l'expressió lexicalitzada *malament rai*, en què *rai* emfasitza el sentit de l'adverbi.²³ El segon s'ajusta a un dels casos previstos pel DCVB (s. v. *rai*), de confirmació d'un fet. Fortuny hi va aportar un exemple que també recull el sentit normatiu de disminució.

D'altra banda, Fortuny va aclarir el significat de parelles de verbs que només divergien en el fet que un tenia el prefix *a-* i l'altre no, com passava en *anomenar* ('donar nom a algú o a alguna cosa', 'designar, esmentar algú o alguna cosa pel seu nom') i *nomenar* ('designar algú per a un càrrec, una funció'), respectivament (núm. 20, 22.11.1982), segons el DGLC. A partir de fonts històriques com el DCVB, va establir els lligams entre un verb i l'altre, i va exposar que la llengua de l'època medieval els feia servir amb el mateix valor, però el pas del temps els havia diferenciat. En efecte, el DCVB, s. v. *nomenar*, apunta que aquest verb i *anomenar* «[e]n el català antic s'usen indistintament», dona com a variants formals l'un de l'altre i els considera sinònims, per bé que aquesta equivalència s'ha anat desfent. Contemporàniament, *nomenar* s'ha reservat en els registres formals per als sentits 'designar qualcú per a un càrrec' i 'designar i elegir per a un càrrec', i *anomenar* s'usa per a la resta de valors ('cridar pel nom', 'designar una cosa pel nom' i 'designar amb un nom').

En tercer lloc, «Clar i català» oferia solucions genuïnes per a mots, expressions o significats no admesos. Per a l'italianisme *mostra*, donava com a alternatives *exposició*, *festival*, *concurs* i *certamen*, i fins i tot donava sortides per a l'àmbit de la gastronomia com *degustació*, *tast* i *prova*. Defensava opcions amb tradició com *fira de mostres* i *mercat* (núm. 3, 21.6.1982). Per a expressions que considerava que eren calcs del castellà com *fer front* i *posar-se al front*, recomanava «retornar a les nostres expressions genuïnes» i formular-les amb paraules com *cara* i *cap*. Creia que els barbarismes més difícils d'eliminar eren aquells per als quals el català no tenia una alternativa genuïna vàlida per a «tots els contextos, sinó que exigeixen solucions diferents segons siguin els sentits dife-

23. Aquesta expressió ha estat recollida pel DIEC (s. v. *rai*), per al significat de la qual es remet a *malament*. En aquesta entrada, *malament rai* es dona com a equivalent de 'malament' i, fins i tot, aquesta obra ofereix els mateixos exemples amb l'expressió i amb l'adverbi. Aquesta equivalència la podem veure quan, de l'adverbi *malament*, el DIEC dona: *Malament, si no trobem aviat una solució i Què fa l'Andreu? —Malament; li han diagnosticat una malaltia incurable*, i en el cas de *malament rai*, els exemples reproduïts són: *Malament rai, si no trobem aviat una solució i Què fa l'Andreu? —Malament rai; li han diagnosticat una malaltia incurable*.

rents que té el barbarisme en qüestió o els contextos diversos en què se'l sol emprar» (núm. 7, 26.7.1982).

Malgrat que obres com el *DCVB* registraven *front a front*²⁴ (núm. 7, 26.7.1982) i *fer front a algú, a alguna cosa*²⁵ ('oposar-s'hi, resistir-hi'), les solucions que Fortuny ofería evitaven, sempre que podia, la paraula *front*. Traduïa *al frente* per *al capdavant, endavant, al començament, a la capçalera o al davant; frente a* per *enfrent de, davant mateix de, en contra de, davant de o en presència de; frente a frente* com a *front a front, cara a cara, cara per cara, enfrent l'un de l'altre, davant per davant, enfrontats, oposats o acarrats; hacer frente a una cosa* per *afrontar una cosa, fer cara, plantar cara a una cosa, sofrir, suportar, endurar o resistir una cosa, i hacer frente (a una persona) per desafiar, plantar cara o afrontar*.²⁶

En quart lloc, va tractar la presència d'estrangerismes. Aquest fet era conseqüència de l'arribada a les redaccions dels diaris de textos escrits en altres llengües (com els tele-tips de les agències). Als anglicismes els va dedicar una sèrie de quatre articles consecutius (núm. 24 a 27, 20 i 27.12.1982 i 3 i 10.1.1983). Distingia dos tipus d'estrangerismes: uns de «benvinguts quan serveixen per a designar un fet o un objecte nou per als quals el català no té cap mot» (núm. 3, 21.6.1982), i uns altres de prescindibles, quan hi havia solucions genuïnes.

Al primer grup, hi encabïa casos com *bricolatge*,²⁷ «molta terminologia de la informàtica» i paraules incorporades al català «en temps de Fabra» (núm. 3, 21.6.1982) com els anglicismes *eslògan, futbol, handbol, jersei i locaut*, i el castellanisme *taquilla*. Al segon grup, hi denunciava casos com *christmas* o *christmas-card* en referència a «les targetes il·lustrades de què ens servim per a les felicitacions nadalenes», en detriment de la forma catalana *nadala*. Era contrari a *approach* amb el sentit 'aproximació' (núm. 25, 27.12.1982) i a *factoria* com a traducció de *factory* en lloc de *fàbrica* (núm. 26, 3.1.1983). Per Fortuny, *factoria* adquiria erròniament el significat de 'fàbrica de grans dimensions o d'un complex industrial', «cosa que no ha significat mai ni en anglès ni en català, com tampoc en castellà o en francès» (núm. 26, 3.1.1983).²⁸

24. Actualment també el *DIEC* recull aquesta expressió amb el sentit 'cara a cara'.

25. Aquesta expressió està inclosa al *DIEC*, 'afrontar'.

26. Aquest article ofereix alternatives perquè tampoc no es faci un calc de l'expressió castellana *ponerse al frente de algo o de alguien*, a la qual fa correspondre diferents solucions segons el context d'ús: «*prendre o agafar la direcció d'un negoci; emparar-se o apoderar-se de les regnes de l'Estat, del timó d'un afer; posar-se al capdavant d'una manifestació; esdevenir el capdavanter d'un moviment; capitanejar una revolta; prendre o tenir el comandament d'un exèrcit; passar a la presidència d'una comissió; esdevenir el capítol, el líder, el prohom, el dirigent d'un partit, etc.*» (núm. 8, 2.8.1982).

27. Aquesta paraula ha estat inclosa al *DIEC* amb el sentit 'conjunt de petites feines domèstiques de fusteria, d'ebenisteria, etc., que hom fa per entreteniment sense ésser-ne un professional'.

28. A l'empara de la inclusió en diverses obres com el *Diccionari de la llengua catalana* d'Enciclopèdia Catalana, la *Gran Enciclopèdia Catalana*, el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, el *Diccionari manual de la llengua catalana* i el *Gran Larousse Català* (1992: 234), aquest significat va ser defensat pel *GEC* (1992: 234), però no admès al diccionari normatiu.

No obstant la posició general davant dels estrangerismes, Fortuny tolerava *líder*,²⁹ perquè considerava que no era una amenaça per al català, tot i que no el veia necessari (núm. 27, 10.1.1983). Oferia alternatives genuïnes diverses com *cap*, *capdavanter*, *cabdill*, *capitost*, *prohom*, *capdanser*, *cappare*, *dirigent*, *jerarca*, *cap de colla*, *capità*, *ànima* i *herald* (núm. 27, 10.1.1983).

En cinquè lloc, a la secció «Clar i català» Fortuny va parlar dels errors de traducció, com a bon coneixedor de l'anglès, del francès i del castellà, gràcies a la seva dilatada experiència en aquest ofici. Aquests problemes se'ls va trobar a l'*Avui*, on arribaven tele-tips escrits en aquestes llengües procedents d'agències de notícies i de gabinets de premsa, com a font de les informacions. Un exemple és *tope*, que forma part d'expressions com *a tope* (1), *hasta los topes* (2) i *de tope a tope* (3), per als quals proposava, respectivament, les solucions «entestar o empular unes coses o unir-les pels caps, per les puntes, pels extrems» (1), «fins al capdamunt, curull, atapeït, cafit, ple de gom a gom, ple a vessar, fins i tot massa carregat o massa ple» (2) i «de cap a peus, d'un cap a l'altre, de punta a punta» (3) (núm. 4, 28.6.1982). Encara sobre els anglicismes, va parlar del calc de les expressions angleses *in order to* i *in order that*, traduïdes com *en ordre a* i *en base a* (núm. 27, 10.1.1983).

No obstant això, relativitzava el perill de la interferència del lèxic estranger en comparació amb el que podia haver-hi en el nivell de la sintaxi (núm. 27, 10.1.1983):

No és tant el lèxic com la sintaxi el que fa una llengua. I la sintaxi d'una llengua, en aquest cas la catalana, es diferencia d'una altra precisament per la manera com expressa aquests nexes —i altres, naturalment—. Substituir-ne l'expressió pròpia per una altra d'estrangera no és res més que anar convertint la nostra llengua en un mer dialecte d'una altra. I aquest és un parany en què mai no hem de caure.

D'altra banda, Fortuny es va referir a l'atribució a mots catalans de significats de paraules estrangeres. Va ser el cas dels verbs *suposar* i *representar* (núm. 5, 12.7.1982), dels quals deia que no incloïen les idees de «constituir, equivaler, implicar, comportar, costar, importar, demostrar».³⁰ Els evitava amb aquests sentits i oferia alternatives per a tots dos: *Anar a esquiar suposa molts de diners* havia de ser *Anar a esquiar costa/val molts de diners* i *L'arribada d'A representa una amenaça* s'havia de convertir en *L'arribada d'A constitueix/és una amenaça*.

En sisè i darrer lloc, d'una banda, era partidari de la precisió i de posar al servei d'aquesta propietat l'ús de les paraules exactes i, de l'altra, era contrari a utilitzar mots que no aportaven cap significat. En va parlar a propòsit de *com* i *nivell*. L'ús sobrer de l'un i l'altre els va reflectir, respectivament, en exemples com *Cal tenir prou seny «com» per pensar-s'ho* (núm. 22, 6.12.1982), reemplaçable per *Cal tenir prou seny per pensar-s'ho*, i *Unes instal·lacions que estaran molt bé a nivell d'aigua i electricitat* (núm. 16, 11.10.1982), que havia de ser *Unes instal·lacions que estaran molt bé d'aigua i electricitat*.

29. Avui admesa al *DIEC*.

30. El *DIEC* inclou la idea de conseqüència en la segona accepció del verb *suposar*.

4.1.1.2. *Sintaxi*

Fortuny va parlar d'una selecció d'aspectes sintàctics poc consolidats entre els redactors. Va dedicar tres articles a les oracions de relatiu substantives formades amb *el que* i *el qui* (núm. 12 a 14, 30.8.1982, i 6 i 13.9.1982). Al primer va introduir una explicació clara i exemplificada, basada en la normativa, sobre aquest tipus de clàusules subordinades i els pronoms que les introdueixen: per formar les que es refereixen a persones cal utilitzar el pronom *qui* (amb article o demostratiu, *el qui*, *aquell qui*) i per construir les que es refereixen a coses, el pronom *que* (també combinat amb l'article, *el que*, o amb altres partícules com *això* i *allò*).³¹

Va insistir-hi per denunciar que algunes gramàtiques consideraven acceptable l'ús de les combinacions *el que* o *aquell que* en oracions de relatiu substantives referides a persones, per bé que la normativa «mai ho ha permès» (núm. 13, 6.9.1982). Tanmateix, aclaria que *el que* era vàlid referit a persones quan formava part d'una oració de relatiu amb l'antecedent elidit (*el que* = *l'home que*) i amb funció de complement del verb i no de subjecte.

El tercer lliurament de la sèrie (núm. 14, 13.9.1982) subratllava un altre ús incorrecte de *el que*: *El que hi vagis no m'interessa molt*. En no ser una oració de relatiu, sinó « simplement una acció verbal », calia introduir-la amb la conjunció *que* —i no amb el pronom: *Que hi vagis no m'interessa molt*. Segons Fortuny, aquest tipus d'error solia aparèixer quan la subordinada encapçalava l'oració composta, però no quan se situava al final. Advertia, a més, que a la incorrecció de posar l'article *el* davant de la conjunció se n'hi afegia una altra que consistia a accentuar la conjunció (*el què*). També es va referir a la combinació *en el que* (*es complau a convidar-vos a l'acte commemoratiu [...] en el que intervindran*) inadmissible (núm. 30, 7.2.1983) en lloc de *en el qual*.

Un segon aspecte de sintaxi tractat és l'ús de la preposició *a* davant *tothom*, *tots* i *el qual* amb funció de complement directe (núm. 15, 4.10.1982). S'hi mostrava contrari. Deia que, tot i que la *Gramàtica catalana* (1918 [1933]⁷) considerava «tolerable» (p. 113) aquesta possibilitat, i que fins i tot alguns manuals l'havien convertit en obligatòria, obres de referència posteriors havien eliminat aquesta opció, cosa que atribuïa a l'actuació de Fabra, de qui deia:

...primer establia, com a tolerables certes formes o recomanava l'ús d'unes altres; no més més endavant, quan constatava que realment els literats havien bandejat la forma primitivament tolerada o havien acceptat l'ús de la forma abans només recomanada, passava a considerar ja normatiu el bandejament de la primera o l'ús de la segona (núm. 15, 4.10.1982).

Encara en el camp de la sintaxi, Fortuny va dedicar tres articles a parlar de *perquè*, *per què* i *per a què* (17 a 19, 1, 8 i 15.11.1982).³² En síntesi,

31. Aquest aspecte també l'havia tractat (desembre de 1972) Osvald Cardona a *Serra d'Or* (Solà 1977: 129).

32. El segon article (núm. 18, 8.11.1982) va quedar retallat —i Joan Fortuny se'n lamentava— a causa de la notícia de la visita del Sant Pare a Barcelona. Per això, el tercer text (núm. 19, 15.11.1982)

1) hi va assenyalar el valor doble de *perquè* com a conjunció causal (amb el verb en indicatiu i de vegades en subjuntiu) i final (en subjuntiu);

2) hi va condemnar *per a què* amb valor final en lloc de *perquè* i va prescriure la primera *per* preguntar per una finalitat, en comptes de «*per* + pronom interrogatiu *què*», i

3) hi va recomanar la combinació «*per* + pronom relatiu *què* (o *el qual*)» equivalent a *pel qual/per la qual/pels quals/per les quals*.

4.1.1.3. Morfologia, fonètica i ortografia

«Clar i català» va atendre en dues ocasions qüestions de morfologia i en una altra, aspectes de fonètica i d'ortografia. Pel que fa a la morfologia nominal, qüestionava la validesa del procediment de formació de substantius a partir d'altres substantius del tipus *pagadoria* a partir de *pagador* o *autoria* a partir d'*autor* (núm. 9, 9.8.1982). Quant a la morfologia verbal, l'aspecte tractat va ser la formació d'alguns verbs a partir d'una base nominal o adjectival (núm. 6, 19.7.1982), com un sistema compartit per diferents llengües romàniques. Concretament, es va referir a l'afegiment dels sufixos *-ar* i *-ir* i d'infixos com *-ej-*, *-eg-* o *-itz-* (núm. 6, 19.7.1982).

Atribuïa la formació de la majoria d'aquests verbs a modes passatgeres i explicava que, per aquest motiu, els diccionaris tendien a no incloure'ls, tret dels que obeïen «a una necessitat perdurable» (núm. 6, 19.7.1982). Així, censurava *antologiar*, *consensuar*, *contactar*, *expedientar*, *guionitzar*, *impactar*, *relativar*, *represaliar*, *subsidiar*... perquè «no són estrictament necessaris». ³³ Era contrari a acceptar *golejar* a partir de *gol*, perquè aquest verb havia fet caure en desús el significat recollit pel *DCVB*, s. v. *golejar*, 'ganejar', 'patir gana'. Creia que *golejador* i *golejada* havien entrat profundament en el llenguatge dels esports i veia que seria difícil d'eliminar-los-en. ³⁴

Així mateix, va parlar d'ortografia (núm. 10, 16.8.1982) a propòsit de les formes plena i reduïda de l'article davant les sigles. Malgrat que deia que antigament no s'havia fet, defensava que a aquests escurçaments també se'ls havia d'aplicar la normativa, tot i que assenyalaria que aquest aspecte no estava resolt per part de l'IEC. Fortuny, fins i tot, va exposar succintament els arguments dels partidaris i els dels detractors de la forma reduïda. Dels primers deia que es basaven en l'analogia amb el cas dels mots començats per *s* líquida (*l'smòking*); dels detractors afirmava que consideraven que el nombre de sigles començades per *s* líquida era molt reduït, que la parla tendia a la pronúncia de la vocal de l'article i que era convenient l'establiment d'una única regla.

de la sèrie va aportar exemples de les explicacions dels dos anteriors.

33. El *GEC* va defensar l'admissió de *impactar* amb l'aval del *Gran Larousse Català* (1992: 238). Posteriorment el *DIEC* va acceptar *consensuar*, *contactar*, *expedientar* i *impactar*.

34. *Golejar* i *golejador* van entrar posteriorment al *DIEC*.

4.1.2. Qualitat lingüística

«Clar i català» va tractar, en dos articles —el 6,25%—, la qualitat lingüística de les edicions d'institucions públiques. El primer es va centrar en les publicacions de la Generalitat de Catalunya (núm. 28, 17.1.1983):

...aquests fullets constitueixen tot sovint una veritable antologia de totes les incorreccions, barbarismes i deturpacions de la nostra llengua [...] hi sembla palès el disseny, conscientment dut a terme, de continuar tant sí com no la destrucció de la nostra llengua que hem patit durant tants anys.

Aquesta posició, expressada d'una manera tan contundent, reposava en la localització de diferents tipus d'errades:

- a) d'ortografia: accentuació, apostrofació, dièresi, *s, ss, b i v*;
- b) de morfologia verbal: aplicació no pertinent del model incoatiu (*percebeixen*);
- c) de sintaxi: *a* davant del complement directe, «gerundis copulatiu, *doncs* causals, relatius incorrectes, *de, el i a* davant *que* conjuntiu, confusió de *per i per a* i de *quan i quant*, pronominalització del datiu per *els hi*, etc.»;
- d) de lèxic: barbarismes com *greugetat, assients, peatonal, casc antic, lacra, permanèixer, adolèixer, gestions precises, ademés, inclour, inmers, valla, adecentar, desai-gües, parcs d'abasteixements*, i expressions com *arrel de, rendir comptes*, i
- e) de toponímia: grafies errònies tant de formes autòctones (*Tarrassa, Esparrague-rra*) com de foranes (*Andalucia, Habana*).

Que considerava preocupant i greu la descurança en l'elaboració de les publicacions esmentades ho demostra que, al final d'un dels articles, sentenciés (núm. 28, 17.1.1983):

Aquesta secció «Clar i català» no vol fer mai política. I certament no és fer política denunciar els crims de lesa catalanitat que cometen algunes publicacions de la Generalitat.

Malgrat el lament per la descurança lingüística, s'afanyava a aclarir que no qüestionava l'obra de govern de la Generalitat de Catalunya en matèria de política lingüística. De fet, hi reconeixia punts positius:

...tenim tot l'interès a remarcar que denunciar aquest aspecte concret de l'obra de govern de la Generalitat actual no és ni vol ésser una denúncia de tota la seva obra de govern, que tants encerts ha tingut i continua tenint malgrat els bastons a les rodes amb què molts, àdhuc catalans, s'han complagut a entrebancar-la.

Fortuny centrava la crítica en el funcionament dels serveis lingüístics de les administracions públiques (núm. 30, 7.2.1983):

Sobta, doncs, que els serveis interns de la Generalitat, tot i tenir molta cura en els detalls tipogràfics dels textos que produeixen, no hagin estat capaços d'assimilar les beceroles de la gramàtica catalana.

D'altra banda, també van ser objecte de crítica, tret d'algunes en què «els textos originals han estat ben revisats i les correccions de les proves d'impresma s'han fet amb prou cura», les publicacions de l'Ajuntament de Barcelona (núm. 32, 21.2.1983), de les quals va denunciar:

- a) la quantitat important d'errades, en conjunt;
- b) la diversitat d'errors: d'ortografia (d'accentuació, de males grafies com *jutje, desde, instalacions*, etc.), de sintaxi (*on hi troben*; complement directe precedit de *a, doncs* causal; *a, de, en* davant la conjunció *que*, i confusió entre *per* i *per a*) i de lèxic (*descampat, inclús, policial, garantitzar, en base a, tenir en comte*, etc.);
- c) construccions sintàctiques complicades (*El tràfic [sic] ha esdevingut un índex de contaminació atmosfèrica*), i
- d) toponímia equivocada (*Santa Coloma de Gramanet*).

La detecció d'errades el feia reflexionar sobre l'actuació que donava lloc a la qualitat lingüística baixa de les publicacions del consistori barceloní —al qual atribuïa també l'ús del castellà en les notes de premsa (núm. 32, 21.2.1983):

...és esveradora aquesta dèria de l'Ajuntament més important de Catalunya —en realitat, d'alguns dels seus funcionaris—, de malmetre, esgavellar, embastardir, deturpar la nostra llengua escrita [...] hem de denunciar [...] la seva responsabilitat administrativa perquè han confiat els serveis de publicacions a qui eren incapaços de menar-los amb dignitat o a qui els posen cientment al servei de la descatalanització de la capital del Principat. I ara, després de gairebé quatre anys d'exercici del poder municipal, no es pot al·legar ni improvisació ni ignorància.

Fortuny era crític amb el funcionament dels serveis d'edició i de correcció lingüística. N'exonerava altra vegada els càrrecs polítics, que creia que «no són personalment responsables d'aquests nyaps inconcebibles» (núm. 28, 17.1.1983). Destriava aquests dos plans perquè coneixia bé el camp de l'edició de llibres d'una etapa anterior (cf. l'apartat 3) i també sabia les mancances lingüístiques dels professionals que intervenien en l'etapa inicial del procés de normalització lingüística en la redacció, la correcció i l'edició de la premsa, que, en ser un mal generalitzat, es podien estendre a les errades que feien les publicacions d'aquesta institució.

Fortuny veia que el desconeixement gramatical dels professionals es devia a les adversitats de què l'idioma havia estat objecte durant la dictadura franquista, que n'havia perseguit l'ús públic i formal, la difusió i l'ensenyament. Pensava que les qüestions que plantejava a «Clar i català» encara estaven pendents de resolució a causa de les esmentades vicissituds i, en canvi, les llengües «que han tingut un desenvolupament normal i una llarga tradició literària» (núm. 20, 22.11.1982) ja havien pogut resoldre qüestions similars.

4.2. ESTIL

Fortuny va usar un llenguatge adequat al to divulgatiu de «Clar i català». Els articles són monòlegs sobre una qüestió lingüística o més, amb alguna interpel·lació als lectors en forma de pregunta retòrica, directa o indirecta. Ho podem veure quan es va adreçar a polítics («Que potser l'imperatiu implícit en l'eslògan “El català, cosa de tots” no és vàlid per a les més altes institucions del govern català, com són les conselleries de la Generalitat?») o als lectors («Potser és arribada l'hora de preguntar-nos a on ens mena aquesta dèria forassenyada»). Els enunciats eren concisos i clars, i l'exemplificació, nodrida, al servei d'una exposició didàctica i austera. En l'estil de la columna «Clar i català», s'hi pot veure prescripció (1), descripció (2), valoració (3) i reflexió (4).

En primer lloc, als articles, s'hi reflecteix un to prescriptiu que es deriva, d'una banda, del seguiment de la normativa de l'IEC i, de l'altra, de la voluntat de fixar explícitament els límits entre el català correcte i l'incorrecte. Aquesta és una característica compartida per altres seccions de la premsa com la signada per Eduard Artells³⁵ a *Serra d'Or* i la d'Albert Jané als «Aclariments lingüístics» de *Tele/estel* (Solà 1977: 134 i 182).³⁶ Fortuny demostrava aquest to, per exemple, amb una perífrasi d'obligació: «...ens cal rectificar i dir, o escriure, que tot el veïnat (o tots els veïns, els habitants, els residents, els ciutadans, etc.) hi van col·laborar» (núm. 11, 23.8.1982).

L'estil prescriptiu apareix també amb l'objectiu de proscriure una determinada forma, expressat taxativament, com va fer a propòsit de la confusió entre *nomenar* i *anomenar*:

...és inadmissible que també es confonguin en el llenguatge escrit i que llegim, per exemple, «Tal ha estat anomenat (en lloc de ha estat nomenat) conseller de tal societat».

Joan Fortuny es va tornar a expressar amb contundència sobre la creació de paraules que considerava innecessàries perquè l'idioma ja disposava de fórmules alternatives. Va ser el cas de *autoria*, que va catalogar de «flamant invenció» que «és perfectament inútil i, si alguna cosa afegeix al lèxic català, és un confusió lamentable que convé evitar» (núm. 9, 9.8.1982). En aquesta línia, de la partícula *com* amb funció de crossa, en deia que «[c]ap dubte no hi ha de la necessitat d'eliminar de soca-rel aquest *com*, per molt “popular” que ara sigui: hi ha canvis en el llenguatge que no són sinó aberrants» (núm. 22, 6.12.1982).

Va usar un estil inequívoc en parlar de l'ús innecessari de l'expressió *a nivell de* (*La visita de Haig, a nivell de contacte personal, ha estat poc eficaç*), de la qual deia que «és arribada l'hora de preguntar-nos a on ens mena aquesta dèria forassenyada» (núm. 16, 11.10.1982), i també en censurar solucions passatgeres com *trobada o a l'entorn de*, de les quals afirmava que «esdevenen moda» i que «sempre n'és blasmable l'ús reiterat» (núm. 1, de 7.6.1982).

35. Una part dels articles d'Eduard Artells per a *Serra d'Or* van ser recollits a *Llenguatge i gramàtica* (1969-71).

36. Solà indica que Jané «recorre sempre a la gramàtica i al diccionari normatius com a conclusió» (1977: 182).

No obstant això, en algun cas va expressar el rebuig més atenuadament; per exemple, amb una perífrasi modal («la substitució d'un mot no col·lectiu per un altre de col·lectiu no la podem fer quan es tracta de ciutadania...», núm. 11, 23.8.1982) o amb una recomanació («[r]es no fa aconsellable, per tant, l'ús actual de *trobada* amb les significacions que ara se li volen donar») (núm. 2, 14.6.1982). La suavitat expressiva embolcallava la proscripció de solucions que no tenien una condemna normativa, com quan va rebutjar verbs ben formats gramaticalment que no eren del seu grat (*consensuar, contactar, represaliar, subsidiar*) i que desaconsellava perquè «els bons estilistes els defugen amb tota cura» (núm. 6, 19.7.1982).

En segon lloc, Joan Fortuny va aprofitar l'ocasió per elaborar articles explicatius sobre certs fenòmens lingüístics. En són exemples els tres textos sobre *perquè, per què* i *per a què* (núm. 17 a 19, 1, 8 i 15.11.1982), i uns altres tres de dedicats a *el qui* i *el que* (núm. 12 a 14, 30.8.1982, i 6 i 13.9.1982). Al primer de la segona sèrie, hi va exposar que les clàusules introduïdes per aquestes combinacions:

...són les que equivalen a un nom o grup nominal i n'exerceixen les funcions de subjecte o complement verbal a l'oració composta de què formen part. Com les oracions de relatiu adjectives, les substantives també són introduïdes per un pronom relatiu, però aquest no té ara un antecedent explícit (núm. 12, 30.8.1982).

En tercer lloc, alguns articles de «Clar i català» contenien valoracions. N'és un exemple el judici de l'actitud del parlant o de l'escriptor en l'ús lingüístic, sobretot en relació amb la interferència del castellà i la consideració que hi dispensava:

Naturalment que els significats dels mots evolucionen amb el pas dels anys, però una cosa és aquesta evolució normal del llenguatge i una altra de ben altrament diferent és la imitació servil d'una llengua forastera i dominadora.

L'estil valoratiu va tornar a aparèixer a propòsit de calcs d'altres llengües, que qualificava de fórmules «que són espúries malgrat haver-se format amb mots autènticament catalans» (núm. 8, 2.8.1982).

Fortuny va retreure el mal ús lingüístic al periodisme i a la publicitat, dos àmbits que coneixia bé perquè mentre va escriure l'espai «Clar i català» era també cap de correctors del diari *Avui* (cf. l'apartat 3). Creia que en aquests sectors hi havia «deixadesa» i «recerca forassenyada de mots i locucions que, per la novetat i la consegüent estranyesa, sobtin» els lectors. Va insistir-hi en diverses ocasions, per exemple quan va parlar de la incorporació d'alguns anglicismes com l'esmentat *approach* (núm. 25, 27.12.1982):

Possiblement el llenguatge publicitari i el periodístic, amb la seva necessitat de cridar l'atenció del lector i l'oïdor, són els que més sovint cauen en tals atzagaiades.

En quart lloc, la secció «Clar i català» també ens va mostrar un Fortuny reflexiu. Exigia responsabilitat en l'ús lingüístic, sobretot en casos (com l'esmentat *nivell*) que afectaven, a parer seu, la precisió a l'hora d'emprar les paraules (núm. 16, 11.10.1982):

...sembla del tot evident que no ens mena sinó a un empobriment espectacular del llenguatge i, doncs, a una imprecisió semàntica esveradora.

Al costat del to seriós i ferm, també podem trobar-hi, per bé que en comptades ocasions, el recurs a la ironia, com va passar a l'hora de denunciar la baixa qualitat lingüística de les publicacions en català (núm. 32, 21.2.1983):

...cal una dedicació molt aferrissada per a arribar a enquistar en tan poques pàgines un assortiment tan nombrós d'errades de tota mena i llei.

En algunes ocasions, la contundència en el llenguatge emprat per Fortuny és resultat de la tendència a recórrer al camp semàntic militar, que coneixia de primera mà (cf. l'apartat 3). Entenia l'actuació en l'ús lingüístic en termes anàlegs, sobretot pel que fa a l'obediència de la jerarquia, que, en el pla lingüístic, estava representada per l'acadèmia i la norma. Sobre la combinació *el què* en oracions que expressaven accions del verb i no eren clàusules de relatiu, manifestava que era «una tendència que cal combatre» (núm. 14, 13.9.1982). En una altra ocasió va parlar de «capitanejar una revolta» i «prendre o tenir el comandament d'un exèrcit» (núm. 6, 2.8.1982), i en una altra es va referir a mots i expressions que, «per la novetat i consegüent estranyesa, sobtin (o «impactin»!) el lector» (núm. 6, 14.7.1982).

4.3. FONTS I AUTORITAT

Fortuny es va servir de diferents fonts per elaborar «Clar i català»: (1) diccionaris, (2) gramàtiques, (3) manuals i textos divulgatius i (4) obres de caràcter general. Quant al primer grup, sobretot per al lèxic, el recurs més habitual va ser (a) el *Diccionari general de la llengua catalana*, l'únic aleshores amb rang normatiu, i també va consultar diccionaris (b) històrics i geolectals, (c) bilingües i (d) d'altres llengües.

En primer lloc, va recórrer al *Diccionari general de la llengua catalana*, de Pompeu Fabra, amb l'objectiu d'aportar autoritat a l'hora de dictaminar sobre la normativitat dels usos de *què* va parlar. Ho demostren el significat admès de *factoria*, 'el càrrec de factor i l'oficina o establiment del factor' (núm. 26, 3.1.1983) i, amb l'esment explícit, el sentit de *trobada* (núm. 2, 14.6.1982):

Així s'entén que *trobada* s'acosti decididament al significat de coincidència (que el Fabra defineix dient que és «el fet de coincidir»); i, en part, de simultaneïtat, però sigui molt lluny dels significats que ara se li volen atribuir erròniament...

En segon lloc, Fortuny va pouar en diccionaris històrics i dialectals com el *Diccionari català-valencià-balear* i el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Ho va fer a propòsit de *trobada* (núm. 2, 14.6.1982), *factoria* (núm. 26, 3.1.1983) i *ciutadanada* (núm. 11, 23.8.1982). També en va treure dades geolingüístiques per avalar

malament rai, localitzada al Baix Camp, a la Ribera d'Ebre i a l'Alt i al Baix Empordà (núm. 31, 17.1.1983), una expressió que el DGLC no recollia amb «sentit intensiu» (núm. 31, 14.2.1983); o dades històriques, com la sinonímia que havia existit entre *exercir* i *exercitar*, per bé que condemnava que els diccionaris coetanis la mantinguessin (núm. 29, 31.1.1983).

Del *Diccionari català-valencià-balear* en va treure exemples o fragments a propòsit de *rai* (*Tu rai, que ets ric*). En aquest cas, va recórrer, a més, al *Diccionari Aguiló: materials lexicogràfics* i també ho va fer quan va parlar de la paraula *autor* amb l'objectiu de justificar que no hi havia la necessitat de crear *autoria* (núm. 9, 9.8.1982). En va donar l'ètim (AUCTOR), en va situar l'arribada al català (s. XII) i en va fixar el sentit ('el qui fa o crea una cosa').

En tercer lloc, Fortuny va consultar diccionaris bilingües, unes eines que coneixia bé de la seva etapa com a traductor. Aquest bagatge li permetia detectar-hi mancances (núm. 4, 28.6.1982):

...els diccionaris d'equivalències entre dues llengües, àdhuc els fets amb més cura, solen ésser greument incomplets: no poden preveure totes les maneres de traduir un mot.

N'és un exemple *clavapeu*, traducció de *hincapié*, localitzada en un diccionari bilingüe. De fet, el *Canigó. Diccionari català-castellà castellano-catalán* (1978) preveia l'esmentada solució (p. 696) al costat d'*afermament*, en sentit recte, i d'*insistència*, d'una manera figurada.

En quart lloc, Joan Fortuny va tenir en compte diccionaris d'altres idiomes. A propòsit del mot *approach* amb el significat 'aproximació' (núm. 25, 27.12.1982), va consultar el diccionari Webster, que —a l'edició de 1971— no incloïa l'accepció 'tractat preliminar'. Deia que aquesta evolució era previsible i també que el sentit s'estengués al nou valor, 'estudi de caràcter introductor', perquè ja tenia el significat 'accés, entrada, pas i també camí o via d'accés'.

El segon bloc de fonts està integrat per les de caràcter gramatical. Fortuny va extreure informació de la *Gramàtica catalana* (1918 [1933]⁷), de Pompeu Fabra, que es considerava aleshores l'únic text gramatical normatiu. Hi va recórrer per explicar la regla que regia la preposició davant del complement directe quan aquest estava representat per *tothom*, *tots* i *el qual*. Per a aquesta mateixa qüestió, va consultar la *Gramàtica catalana* pòstuma de Pompeu Fabra (1956), editada a cura de Joan Coromines (paràgraf 83, p. 76-77). També hi va pouar per a l'explicació de la norma sobre l'ús de *el qui* i *el que* (paràgraf 110, p. 96) en oracions subordinades substantives de relatiu (núm. 12, 30.8.1982). De fet, seccions anteriors ja havien consultat aquesta font, com «Lecciones de catalán para todos» (1969-1975), d'*El Correo Catalán* (Casals 2007), o «Aclariments lingüístics» (1966-1970), de *Tele/estel* (Casals i Faura 2015).

Com ja hem assenyalat, l'autor de la secció «Clar i català» era partidari del seguiment de la normativa. Ho podem comprovar en fragments com el que conté, a mode de conclusió, el tercer article sobre *el que* i *el qui*. Sentenciava que «el llenguatge escrit esdevingui sempre fidel a la normativa» i creia que, des d'aquest fonament, s'havia d'intervenir en l'oralitat espontània per redreçar-la en els punts que calgués (núm. 14,

13.9.1982). De fet, els textos de Fortuny es referien bàsicament a la modalitat escrita i només en algunes ocasions parlaven de l'oral.³⁷

En casos puntuals, però, Fortuny s'apartava dels postulats normatius. No compartia la tolerància de la *Gramàtica catalana* normativa envers l'ús de la preposició *a* davant *tothom*, *tots* i *el qual*, perquè obres posteriors l'havien convertit en obligatorietat (núm. 15, 4.10.1982). Sobre aquest aspecte també va consultar la *Gramàtica catalana especialment referida a les Illes Balears* (1975), de Francesc de B. Moll (núm. 15, 4.10.1982), per avalar la posició defensada a l'article en què en va parlar (cf. l'apartat 4.1.1.2).

En tercer lloc, van ser fonts de consulta les *Converses filològiques*, un conjunt d'articles de divulgació de la normativa que Pompeu Fabra havia inserit a *La Publicitat* entre 1919 i 1928, recopilats posteriorment en diferents volums i edicions. En l'article dedicat a l'ús de les combinacions *el que* i *el qual*, la base fabriana de «Clar i català» es fa palesa amb la transcripció d'un paràgraf del Mestre, atès que, a parer de Fortuny, cap altra obra exposava «aquesta regla amb una simplicitat i una claredat més grans»:

Quan anem a escriure un *el que*, ens cal recordar que sovint usem erròniament aquesta combinació, i havem d'encertar en cada cas si és lícit d'emprar-la o cal reemplaçar-la per *el qual*. Hi ha un mitjà molt còmode de saber si *el que* és correcte o erroni: tot *el que* reemplaçable per *el qual* és erroni i ha d'ésser reemplaçat per *el qual*; sols és correcte un *el que* que no sigui reemplaçable per un *el qual*. (Transcrit de Fortuny, núm. 30, 7.2.1983, extret de les *Converses filològiques*.)

De Fabra mateix, també va consultar l'obra de caràcter pràctic *Les principals faltes de gramàtica* (p. 14), amb l'objectiu de recollir usos correctes i incorrectes de les combinacions *el que* i *el qual* (núm. 30, 7.2.1982). Va recórrer, així mateix, a la manera de fer del Mestre a l'hora d'aclarir el sentit de parelles de mots que es confonien (núm. 20, 22.11.1982):

...sempre recomanava d'establir aquestes significacions divergents, no tan sols en aquests verbs formats per l'adjunció del prefix *a-*, sinó en altres parells de sinònims, com és ara *número* i *nombre*, *pròxim* i *proper*, *omplir* i *emplenar*, etc.

El quart grup de fonts està format per obres de caràcter general com la *Gran Enciclopèdia Catalana*. Hi va consultar *trobada* (núm. 2, 14.6.1982), els verbs *consensuar* i *contactar* (núm. 6, 19.7.1982) i un significat de *factoria*, 'establiment de comerç en país estranger o colonial' (núm. 26, 3.1.1983). Aquesta obra tampoc no es va salvar de la crítica pel fet d'usar tant la forma apostrofada com la reduïda de l'article davant les sigles iniciades per consonant a les quals cal un suport vocàlic en ser pronunciades (núm. 10, 16.8.1982).

37. En algunes ocasions tolerava alguna forma en l'oralitat, per exemple la confusió entre *nome-nar* i *anomenar*, que no acceptava per a l'escriptura (núm. 20, 22.11.1982).

5. CONCLUSIONS

L'estudi dut a terme sobre la secció «Clar i català», elaborada per Joan Fortuny i Escoda (1917-1989) i inserida a la *Hoja del Lunes* entre 1982 i 1983, posa de manifest:

1. la continuïtat de la tradició d'estendre socialment la normativa del català per mitjà de la premsa durant la Transició, just acabada de recuperar l'oficialitat de la llengua;

2. el tractament periodístic —en general, en forma monologada— de continguts lingüístics adreçats a un públic lector militant que no havia pogut aprendre'ls a l'escola per la prohibició imposada pel franquisme, però que tenia coneixements de llengua;

3. el seguiment de la doctrina fabriana i la subjecció dels postulats exposats als dictàmens de la normativa lingüística establerta per l'Institut d'Estudis Catalans;

4. el predomini d'aspectes lingüístics, sobretot de lèxic, i puntualment alguns de poc consolidats sobre sintaxi, morfologia, fonètica i ortografia, i ocasionalment el tractament de qüestions externes;

5. l'observació del lèxic des d'un punt de vista nou: la detecció d'innovacions introduïdes en l'ús periodístic i publicitari i els desajustaments consegüents amb la normativa;

6. la tendència majoritària de resolució d'aquestes desviacions en el marc de la llengua normativa, amb solucions admeses, i l'acceptació d'algunes innovacions —per bé que poques— sense alternativa admesa, però formades genuïnament;

7. la focalització en la modalitat escrita —punt de referència de l'expressió— davant de l'oral —redreçable a partir de l'escrita;

8. la constatació del poc domini de la normativa del català per part dels usuaris, a causa del fet que no havien pogut aprendre-la a l'escola;

9. el recurs, com a fonts, al corpus normatiu i a obres d'autors de prestigi vinculats a l'IEC (Pompeu Fabra, Antoni M. Alcover, Francesc de B. Moll i Joan Coromines);

10. la denúncia de la baixa qualitat lingüística en el sector de l'edició institucional;

11. l'atenció amatent a l'execució, en el pla tècnic, de les polítiques lingüístiques incipients del primer Govern de la Generalitat de Catalunya restaurada, i

12. el plantejament de la responsabilitat col·lectiva en l'ús correcte del català i el compromís personal i col·lectiu envers el procés de normalització lingüística.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

ALCOVER, Antoni Maria / MOLL, Francesc de Borja (1978² [1930-1962]): *Diccionari català-valencià-balear*, 10 vol. Palma: Moll.

ARTELLS, Eduard (1969-1971): *Llenguatge i gramàtica*, 2 vol. Barcelona: Barcino.

BADIA, Alfred (1990, 31 d'agost): «Joan Fortuny o la fe rebel», *Avui*, p. 12.

CAPDEVILA, Maria (2002): «Introducció», dins ROVIRA I VIRGILI, Antoni: *Cartes de l'exili*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 5-29.

- CASALS, Daniel (2001a): «Les polèmiques entre *heavies* i *lights* i les seves repercussions en l'elaboració dels models lingüístics dels mitjans de comunicació en català», dins PRADILLA, Miquel Àngel (ed.): *Societat, llengua i norma. A l'entorn de la normativització de la llengua catalana*. Benicarló: Alambor, p. 127-162.
- CASALS, Daniel (2001b): «25 anys de futbol en català», *Serra d'Or*, vol. 501, p. 21-25.
- CASALS, Daniel / FAURA, Neus (2015): «Contribució de Josep Ibàñez i Senserrich a la difusió i a la reivindicació del català durant el franquisme a la premsa: la primera etapa (1966-1967) de la secció "Aclariments lingüístics" de *Tele/estel*», *Estudis Romànics*, 37, p. 85-113.
- CASALS, Daniel / MASSANELL, Mar (2018): «L'ensenyament del català a la ràdio durant el tardofranquisme: *Cursos de catalán* (1969), de Ràdio Barcelona», *Caplletra*, 64, p. 15-41.
- CASALS, Daniel / MASSANELL, Mar / SEGARRA, Mila (ed.) (2018): *L'extensió social de la normativa als mitjans de comunicació*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- CASANOVA, Emili (2000): «El model lingüístic del programa radiofònic "De dalt a baix" (Ràdio Peninsular de RNE-València, 1974-1977)», dins JULIÀ-MUNÉ, Joan / CREUS, Imma / ROMERO, Sílvia (ed.): *Llengua i mitjans de comunicació*. Lleida: Pagès, p. 215-228.
- CASANOVA, Emili (2003): «Introducció», dins ESCRIVÀ, Vicent: *Els xiquets i la llengua*. València: Denes, p. 5-30.
- DÍAZ ESCULIES, Daniel / RUBIRALTA, Fermí / RENYER, Jaume (2006): *Una història del FNC (1940-1990)*. Lleida: Pagès.
- ESCRIVÀ, Vicent (2003): *Els xiquets i la llengua*. Edició i introducció d'Emili Casanova. València: Denes.
- FABRA, Pompeu (1933⁷ [1918]): *Gramàtica catalana*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- FABRA, Pompeu (1925): *Les principals faltes de gramàtica*. Barcelona: Barcino.
- FABRA, Pompeu (1981¹³ [1932]): *Diccionari general de la llengua catalana*. Barcelona: Edhasa.
- FABRA, Pompeu (1956): *Gramàtica catalana*. Barcelona: Teide.
- FAULÍ, Josep (1968, 26 de juliol): «Unes edicions singulars: "Llibres del Nopal"», *Tele/estel*, vol. 106, p. 17.
- FAULÍ, Josep (1993, 10 d'octubre): «Joan Fortuny: llengua i pàtria», *Avui*, p. 14.
- FIGUERES, Josep Maria (1994): *Breu història de la premsa a Catalunya*. Barcelona: Barcanova.
- GIFREU, Josep (2014): *El català a l'espai de comunicació. El procés de normalització de la llengua als mèdia (1976-2013)*. Bellaterra / Castelló / Barcelona / València: UAB / UJI / UPF / UV.
- GINEBRA, Jordi / SOLÀ, Joan (2007): *Pompeu Fabra: vida i obra*. Barcelona: Teide.
- GRUP D'ESTUDIS CATALANS (1992): *El barco fantasma*. Barcelona: Llibres de l'Índex.
- GUILLAMET, Jaume (1994): *Història de la premsa, la ràdio i la televisió a Catalunya (1641-1994)*. Barcelona: La Campana.
- GUILLAMET, Jaume (1996): *Premsa, franquisme i autonomia. Crònica catalana de mig segle llarg (1939-1995)*. Barcelona: Flor del Vent.

- MARTÍ YLLA, Xavier (2016): «Quan els periodistes van ser els propietaris del seu diari», *Capçalera. Revista del Col·legi de Periodistes de Catalunya*, 173, p. 30-33.
- MOLL, Francesc de B. (1968): *Gramàtica catalana: referida especialment a les Illes Balears*. Palma: Moll.
- PONS, Agustí (1989, 10 d'octubre): «Fortuny i Escoda, Joan», *Avui*, p. 40.
- ROVIRA I VIRGILI, Antoni (2002): *Cartes de l'exili*. Compilació, transcripció i estudi de Maria Capdevila. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- SIGUÁN, Miquel (2005): «Setanta anys després», dins FIGUERAS, Arnau: *Història de la FNEC*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 19-23.
- SOLÀ, Joan (1977): *Del català incorrecte al català correcte. Història dels criteris de correcció lingüística* (Llibres a l'abast, 134). Barcelona: Edicions 62.
- SOLÀ, Joan (1987): *L'obra de Pompeu Fabra*. Barcelona: Teide.
- SOPENA, Mireia (2016): «Diligent i irreductible. La censura eclesiàstica als anys seixanta», dins VILARDELL, Laura (ed.): *Traducció i censura en el franquisme*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 35-50.
- TORRENT, Joan; TISIS, Rafael (1966): *Història de la premsa catalana*, vol. 1. Barcelona: Editorial Bruguera.
- VILADOT I PRESAS, Albert (1987): *Nacionalisme i premsa clandestina (1939-1951)*. Barcelona: Curial.

RESUM

Aquest article analitza la secció «Clar i català», que Joan Fortuny i Escoda (1917-1989) va publicar a la *Hoja del Lunes* entre 1982 i 1983. Aquest espai, que va començar durant la Transició a la democràcia, s'emmarca en la tradició del periodisme català contemporani d'incloure la llengua com a tema d'interès. «Clar i català» parlava d'innovacions lèxiques i també aspectes sintàctics problemàtics, detectats en el periodisme i la publicitat, i deguts a la interferència d'altres llengües. Fortuny, cap de correctors del diari *Avui* (1976-1987), denunciava els desajustaments amb la norma i oferia alternatives admeses. També va referir-se a la baixa qualitat lingüística del sector editorial públic i a la responsabilitat col·lectiva en l'ús de la llengua. Als articles, s'hi observa un estil basat en la prescripció de la norma, l'exposició d'aspectes lingüístics, la valoració d'actituds i la reflexió sobre la llengua.

PARAULES CLAU: llengua catalana, *Hoja del Lunes*, normativa lingüística, Joan Fortuny i Escoda, «Clar i català».

ABSTRACT

The social effect of normative Catalan in the press during the transition

This article analyses the section «Clar i català», which Joan Fortuny Escoda (1917-1989) published in *Hoja del Lunes* for thirty-two weeks between 1982 and 1983. The section, which began in the period of the transition to democracy, is part of the tradition in contemporary Catalan journalism of including language as a subject of interest. «Clar i català» presented lexical innovations and problematic aspects of syntax in the media and advertising attributable to interference from other languages. Fortuny, editor-in-chief for *Avui* (1976-1987), denounced the deviations from the standard and offered acceptable alternatives. He also deplored the low quality of the language in popular publications and reminded the readership of their collective responsibility in the use of language. In his articles, we find a style based on prescription, an exposition of linguistic considerations, an assessment of attitudes and reflection on language.

KEY WORDS: Catalan language, *Hoja del Lunes*, normative linguistics, Joan Fortuny i Escoda, «Clar i català».